

TÓTH KRISZTINA

levéltárvezető, ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár

ORCID 0000-0001-7806-4248

toth.krisztina@leveltar.elte.hu

AZ EGYETEMI KÖNYVTÁR ÉPÜLETÉNEK TERVE 1846-ból

A mai Eötvös Loránd Tudományegyetem elődjét 1784-ben helyezték át Budáról Pestre, és több, korábban jellemzően szerzetesrendek tulajdonában lévő, már több évtizede használatban lévő épületet adták át neki használatra. Az épületek – különösen az orvosi kar épülete – a 19. század közepén már nagyon rossz állapotban volt, így a Helytartótanács javaslatára az uralkodó, V. Ferdinánd 1846-ban elrendelte az új egyetemi épületek költségtervének kidolgozását. Az Egyetemi Könyvtár új épületére Toldy Ferenc, a könyvtár igazgatója tett javaslatot, aki több oldalas jelentésében felvázolta az általa ideálisnak gondolt könyvtár tervét. A tanulmány Toldy tervzetét és az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár őrizetében lévő, az ügygel kapcsolatos levelezést teszi közzé.

Kulcsszavak: egyetemtörténet, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár, Toldy Ferenc, egyetemi épületek

THE PLAN OF THE UNIVERSITY LIBRARY FROM 1846. The predecessor of today's Eötvös Loránd University was relocated from Buda to Pest in 1784, and several buildings that had been in use for decades, typically owned by monastic orders, were handed over for its use. By the mid-19th century, the buildings—especially the medical faculty building—were in very poor condition, so at the recommendation of the Governor's Council, Emperor Ferdinand V ordered the development of a cost estimate for new university buildings in 1846. Ferenc Toldy, the director of the University Library, made a proposal for the new building, outlining his ideal library design in a multi-page report. The study publishes Toldy's draft and the correspondence related to the matter held by the ELTE University Library and Archives.

Keywords: Eötvös Loránd University, University Library, Ferenc Toldy, university buildings

A mai Eötvös Loránd Tudományegyetem elődjét II. József rendeletére 1784-ben helyezték át Budáról Pestre. Az egyetem számára azonban nem egy önálló kampuszt, hanem több, korábban jellemzően szerzetesrendek tulajdonában lévő, már több évtizede használatban lévő épületet jelöltek ki. A jogi kar és a bölcsészkar a királyi kúria régi épületében (ma Ferenciek tere 3.),¹ a teológiai kar egy rövid pozsonyi időszak után a pálos rend egykori épületében (ma Papnevelde utca 8.),² míg az orvoskar a volt jezsuita rendházban (ma a Semmelweis és Kossuth Lajos utca sarkán álló épület) kapott helyet.³ A könyvtár számára a ferences rend kolostorát (ma Ferenciek tere 6.) jelölte ki az uralkodó. Az egyetemhez, azon belül az orvoskarhoz tartozó Fűvészkert kezdetben a könyvtár mellett, majd a Trefort-kert mai helyén, a Múzeum körúton kapott helyet.⁴ Az épületek állapota már a 18. század végén sem volt újszerű, a 19. század közepére pedig – köszönhetően részben az 1838. évi nagy árvíznek is – szinte életveszélyessé vált.

Az egyetem szervezetében és oktatási rendjében nem történtek jelentős változások a 18. század vége óta. 1780-ban Mária Terézia adott új szervezeti és működési szabályzatot az intézménynek,

¹ ECKHART Ferenc, A Jog- és Államtudományi Kar története 1667–1935, A Királyi Magyar Pázmány Péter-Tudományegyetem története 2. (Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1936.), 154.; SZENTPÉTERY Imre, A Bölcsészettudományi Kar története 1635–1935, A Királyi Magyar Pázmány Péter-Tudományegyetem története 4. (Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1935.) 246.

² HERMANN Egged – ARTNER Edgár, A Hittudományi Kar története 1635–1935, A Királyi Magyar Pázmány Péter-Tudományegyetem története 1. (Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1938.) 199.

³ GYÓRY Tibor, Az Orvostudományi Kar története 1770–1935, A Királyi Magyar Pázmány Péter-Tudományegyetem története 3. (Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1936.) 138.

⁴ GOMBOCZ Endre, A budapesti egyetemi botanikus kert és tanszék története 1770–1866. (Budapest: Kir. M. Tud. Egyetem, 1914.) 56., 72.

amely kisebb változtatásokkal még a 19. század közepén is használatban volt. Az oktatás elmaradottsága és hiányosságai az országgyűlésen is szóba kerültek. Az 1827. évi VIII. törvénycikk elrendelte egy több tagból álló bizottság kiküldését. A közoktatási albizottság elnökségével gróf Cziráky Antal országbíró, az egyetemi ügyek vizsgálatával pedig báró Mednyánszky Alajost bízták meg, aki utasította az egyetem négy karának igazgatóját, hogy tegyenek javaslatokat saját karuk tanulmányi rendjére vonatkozóan. Lenhossék Mihály, az orvoskar igazgatója egy több, mint száz oldalas tervezetet nyújtott be, amely azonban végül nem került az országgyűlés elé.⁵ 1843-ban viszont – amikor a pesti orvostudományi reformja már halaszthatatlanná vált – újra elővették, és a három másik kar javaslataival együtt a Helytartótanács megkezdte a tárgyalását. A reformjavaslatok közé bekerült az egyetemi épületek kérdése is. Különösen az orvoskar épülete volt nagyon rossz állapotban, mivel egy tűzeset és az 1838. évi árvíz annyira megrongálta az épületet, hogy összeomlással fenyegetett.⁶ Az árvíz okozta károk miatt szintén használhatatlan állapotban volt a karhoz tartozó Fűvészkert is. A Helytartótanács már 1841-ben megbízta Stáhly Ignác orvoskari igazgatót a károk felmérésével és a helyreállításra tett javaslatlattétel. Stáhly javaslatai az orvoskar tanulmányi reformjával együtt kerültek a Helytartótanács elé, aki azokat az uralkodó elé terjesztette. V. Ferdinánd 1846-ban elrendelte, „hogy a tudományok, melyek az ország boldogulásával mindenkor egyenes viszonyban állanak, jobban virágozhassanak és gyümölcsözhessenek,” egy gazdasági bizottságot állítsanak fel, amelynek feladata lesz az új épületek költségtervét összeállítani.⁷ Stáhly Ignác, az egyetemi épületek tárgyában kiküldött királyi biztostként továbbra is folytatta munkáját. A felújítandó vagy újonnan építendő épületek körébe az orvoskari és az állatorvosi épület mellett Stáhly az egyetemi könyvtár épületét is bevette, amely az 1840-es években már szintén igen rossz állapotban volt. Ennek oka az volt, hogy az orvoskaron akkor már létező gyűjteményeket (ásvány- és állattani gyűjtemény) elhelyezését meg akarta oldani, illetve az orvostanhallgatók számára szükséges szakirodalmat is szeretne volna biztos helyen tudni. Stáhly felkérésére Toldy Ferenc, a könyvtár igazgatója részletes tervet készített a szerinte ideális könyvtárépületről. Toldy Ferencet 1843-ban nevezték ki az Egyetemi Könyvtár élére. Az eredetileg orvosi végzettséggel rendelkező Toldy 1835-ben a Magyar Tudományos Akadémia titkáráként kapta meg azt a feladatot, hogy az Akadémia újonnan létrehozott könyvtárát rendezze és tegye használatra alkalmassá.⁸ Toldy a rá jellemző alaposággal látott neki a feladatnak, és mivel magyar könyvtártudományi munka akkor még nem létezett, a külföldi szakirodalom alapján tájékozódott. Egészen biztosan ismerte Martin Schrettinger könyvtártani munkáját, amelynek 1829-ben Münchenben megjelent példánya az Egyetemi Könyvtár gyűjteményében is megtalálható.⁹ Használta a francia szakirodalmat is, jelentésében is hivatkozott Leopold Auguste Constantin Hesse 1839-ben Párizsban megjelent munkájára.¹⁰ Ismereteit összegezve egy magyar könyvtártani munka

⁵ GYÓRY, Az orvostudományi kar..., 382–386.

⁶ A 19. század eleji épületről MAGYAR Elek, Pesti históriák. (Budapest, é.n.) 16–17. című munkájában találunk leírást: „A hatvani-utcai földszintes, később egyemeletes részen csak keskeny bejáróajtó nyílt, a barokkdíszes főkapu a kétemeletes újvilág-utcai fronton vezetett az épület belsejébe. Fölötte kőből faragott női fej, kétoldalt egy-egy lombozatos kapitel volt a portálé ékessége. Fenn a két emeleten a szerzetesi cellákból, folyosókból átalakított, összetoldozgatott szűk, alacsony szobákban a klinikák és »előadótermek«. Belgyógyászat, sebészet, szülészet és szemészet, a gyógyszer-tani, élet- és körvegytani és törvényszéki orvostani intézet, a természetrajzi szertár, a viaszpreparátumok gyűjteménye, a laboratóriumok, mind ott szorongtak összezsúfolva a nagynak éppen nem mondható s egyébként is alkalmatlan jezsuitaházban.”

⁷ GYÓRY, Az orvostudományi kar..., 448–452.

⁸ VADERNA Gábor, Toldy Ferenc. A magyar tudomány szorgos munkása. in A Magyar Tudományos Akadémia elnökei és főtitkárai, szerk. SZILÁGYI Adrienn. (Budapest: MTA–HUNREN, 2023.) 239.

⁹ SCHRETTINGER, Martin, Versuch eines vollständigen Lehrbuchs der Bibliothek-Wissenschaft. (München: Jos. Lindanersche Buchhandlung, 1829.)

¹⁰ HESSE, Leopold Auguste Constantin, Bibliothéconomie: instructions sur l'arrangement, la conservation et l'administration des bibliothèques. (Paris: J. Techener, Libraire, 1839.) Toldy hivatkozása alább, a 4. számú iratban olvasható.

megírására készült, amelynek bevezetését 1843-ban az Athenaeum folyóiratban tette közzé.¹¹ A mű végül nem készült el, az általa gondolt ideális könyvtár képét az 1846-ban készített, alább közölt jelentésében írta le.

Az 1846-ban életre hívott gazdasági bizottság végül 1848. január 9-re készítette el az új egyetemi épületek költségtervét. A királyi jóváhagyásra azonban már nem maradt idő a március 15-én kitört forradalom és az azt követő politikai események miatt. Az elképzelésekből csupán egy dolog valósult meg. Az uralkodó ugyanis még 1847. március 13-án jóváhagyta a Fűvészkert új telkének megvásárlását, így a korábban a Festetich család tulajdonában lévő terület az egyetem tulajdonába került, és a mai napig a Fűvészkert használatában van.¹² Az egyetemi épületek felépítésére azonban még közel három évtizedig várni kellett. Bár a kérdés a kiegyezés után folyamatosan napirenden volt, csak 1872-ben, Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszterre való kinevezésével kapott új lendületet. Trefort 1873-ban rendelte el az Egyetemi Könyvtár, az Élettani Intézet (Trefort-kert E épület) és a központi épület Szerb utcai szárnyának felépítését. Az orvoskar számára 1872-ben vásárolta meg a minisztérium az Üllői úton a szükséges telkeket, és 1874-ben kezdődött meg az első klinikai épület építése.¹³ Az Egyetemi Könyvtár új épületének tervezésénél Toldy Ferenc 1846-ban készült jelentését teljesen figyelmen kívül hagyták. A cél ekkor már nem a Toldy által megfogalmazott praktikus, a könyvtárosok és olvasók igényeihez alkalmazkodó épület kialakítása volt, hanem – Trefort szavaival – egy olyan épület, amelynek „rendeltetése már külsejében is kifejezendő volt, s azért más mívelt országok példájára az épület külalakját és díszítését is emlékszerűvé kelle tenni.”¹⁴

Az alábbiakban az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár őrizetében lévő, Toldy Ferenc 1846. évi tervezetét és annak elkészítésére vonatkozó levelezést adjuk közre. Az iratokat betűhív átírásban közöljük az eredeti központozás megtartásával. Az egyértelmű rövidítéseket (amelyeket a korban szokásos módon egyenes vagy görbe vonallal, illetve szóvégi lehúzással jelöltek) jelzés nélkül feloldottuk. A ponttal vagy anélkül alkalmazott rövidítéseket szögletes zárójelben egészítettük ki. A szöveg végén az irat jelzete és a rá vonatkozó egyéb tudnivalók olvashatók. Jegyzetben találhatóak a szövegkritikai, valamint a tárgyi és szómagyarázó megjegyzések.

1.

helytartótanács utasítása a Pesti Királyi Tudományegyetem tanácsának [Buda, 1846. július 14.]

27316. Ó Császári királyi apostoli Felsége magyar királyi helytartó tanácsnak nevében: a' pesti királyi tudomány Egyetem Academiai Tanácsának: Ó Császári királyi Felsége e királyi helytartó tanácsnak, a magyar királyi tudomány Egyetem roskadt, és külömben ezen rendeltetésüknek meg nem felelő épületeit czélszerű helyre állítása, és átalakítása érdemében kebelbeli tanácsos Stáhly Ignác,¹⁵

¹¹ SCHEDEL Ferenc, Könyvtárakról, Athenaeum (1843) 5. füzet 201–210. Újrakiadása: dr. SCHEDEL (TOLDY) Ferenc, Könyvtárakról, szerk. CSAPÓ Noémi, Művelődéstörténeti Könyvtár. Könyv- és könyvtártörténelem sorozat. (Szeged: Primaware, 2014.)

¹² GYÖRY, Az orvostudományi kar..., 454.

¹³ GYÖRY, Az orvostudományi kar..., 615–618.

¹⁴ A vallás- és közoktatásügyi m. királyi miniszternek végjelentése a Budapesti M. Királyi Tudományos Egyetem könyvtárának, élettani intézetének és a központi épület egyik szárnyának felépítéséről. (Budapest, 1878.) 7.

¹⁵ Stáhly Ignác (1787–1849) 1807-től a Pesti Egyetemen az anatómia, majd a sebészet tanára. Az 1829/30. tanévben az egyetem rektora. 1843-ban országos főorvossá és az orvosi tanulmányok igazgatójává, azaz kari igazgatóvá nevezték ki. vö. Rectores medici. Nagyszombat – Budapest, szerk.: MOKOS Emil. (Budapest: Semmelweis Kiadó és Média Kft., 2005.) 54.

úgy mint az egyetemi épületek tárgyában kiküldött királyi biztos által e tárgyra vonatkozólag, tavali September 15^{oi} ide bemutatott jelentés folytán tett felterjesztésére közelebb kibocsájtott legfelsőbb határozatánál fogva, a kérdéses hiányok orvoslása, 's e célból eszközözendő új építkezések iránt, innen felterjesztett javaslatokat némi módosításokkal elvileg elfogadván azoknak mikinti, és hová hamarábbi létesítésére nézve következőket méltóztatott legkegyelmesebben elrendelni.

1^{or} Hogy e királyi helytartó tanácsnak a tudományos egyetemi nagyobb palotája iránt tett azon királyi biztosnak e' folyó évi Január 27^{ről} 3831^{ik} szám alatt megírt, és legfelsőbblegis helyben hagyott intézkedései haladék nélkül foganatba vétessenek.

2^{or} Hogy az egyetemi könyvtár számára czélszerűtlen megrongált, és az abban tartott kincset minden eddigi javítgatások daczára nem kevésé veszélyeztető állapotú jelen hajléka helyett az e' melletti sarokteleknek a kaputúl kezdő, innét pedig a Zöldkert utzába¹⁶ átnyúló a szomszéd Bay és Szalay féle házakig terjeszkedő, és most a könyvtári személyzet lakásait magában foglaló része, az újabb tapasztalatok és igényekhez alkalmazott, kellő olvasó termekkel, és személyzeti lakásokkal ellátott, úgy szinte az egyetemi gyűjteménytárak nagyobb részétis magában fogadható építmény állítassék, mellybe az új alkat elkészültéig, régi helyen közhasználatul meghagyandó könyvtár egyszeri költséggel, és legnagyobb biztossággal át lehessen szállítani.

3^{or} Hogy az egyetemi fűvészkert jelenlegi, e célra minden tekintetben alkalmatlan telkéről máshová áthelyeztessék, és e végre a József külvárosban közel a Ludoviceumhoz fekvő Festetics féle kert egész terjedelmében megszereztetvén, az fűvészkerté alakitassék; a vasból tervezett növényház helyett azonban, más alkalmas üvegházakkal, ha ilyenek ott nem léteznének, ellátassék.

4^{or} Az orvos-sebészi karnak a Hatvani utzában lévő jelen háza,¹⁷ mint fölöttébb szűk, czélszerűtlenül felosztott, és külömben is a város egyik legzajosabb részében fekvő, rendeltetésének szinte meg nem felelvén, helyetteis, az említett kar számára, a' mostani fűvészkertnek az Országuton¹⁸ létező, s e célra úgy elegendő területe, mint a' belváros, és a Szent Rók féle városi kórházhoz közelesége tekintetéből, legalkalmasabb telkén egészen új, minden orvos-sebészi intézetek, 's az ezen karhoz szorosán tartozó gyűjteménytárak, valamint a szükséges kórodák befogadása, és czélszerű elhelyezésére is elegendő épület állítassék; maga az orvoskari régi ház pedig, ama új palota elkészülte után, arverés útján eladattassék.

5^{or} Hogy miután a Baromoroslati intézet, tökéletesbb és terjedtebb elrendezhetésének, és szoros felügyelés alá állíthatásának tekintete, annak jelenleg kibérelt helyéről, a szerződött évek eltelte után elszalítását, s a többi orvos-sebészi intézetekkel vagy az épületbe, vagy azokhoz közel eső hajlékbai helyezését igényelni; e' cél pedig, az új orvos-sebészi intézet helyiről szolgálendő mostani fűvészkert tőszomszédságában az ugynevezett „Öt pacsérta utza felé fekvő Herczeg Grassalkovich tömegéhez tartozó telek megszerzése által, - mellyet Ő Császári Királyi Felsége elvileg szinte kegyelmesen megengedni méltóztatott – tökéletesen eléretnél: e teleknek vétele irántis, az illető birtokossal nyomban alkudozás kezdessék, azon térnek baromintézetre leendő alkalmaztatása pedig későbbben kellő tárgyalás alá vétessék.

6^{or} Hogy a legkegyelmesebben megrendelt e részbeni építkezések, és azokra nézve szükséges előmunkálatok sorozatát illetőleg a' tervezett munka a könyvtári épület felállításával megkezdendő ugyan; de miután azon téren hol jelenleg a fűvészkert létezik, annak más helyre leendő áttétele előtt építkezések nem kezdethetnek, a' megszerzendő kertnek fűvészkerté átváltoztatása pedig, és a növények átültetése szinte több időt igényel, a Festetics féle kertnek megvétele minél előbb, és előlegesen eszközöltessék, 's e végre, úgy a' kérdéses Festetics, mind a Grassalkovits féle telek megszerzése iránt alkudozások azonnal további tárgyalás alá vétessenek, 's egymás után részenként hová hamarább legfelsőbb helyre terjesztessenek; végtére:

7^{or} Mi az ezen vételek, és építkezésekre kívánt pénz összeg honnéti merítését és kiszolgáltatását tárgyalja, abban határozódik Ő Csász[ári] kir[ályi] Felségének legfelsőbb akarata, hogy miután a' javasolt építkezések, és áthelyezések csak fokozatán lévén kivihetők, több évi munkát

¹⁶ Ma Budapest V. kerület, Reáltanoda utca

¹⁷ Budapest v. kerületében, a mai Kossuth Lajos utca és Semmelweis utca sarkán álló épület volt.

¹⁸ Ma Budapest VIII. kerület, Múzeum körút

igényelnének, - mihez képest a' megkivántatott pénz összegre nem egyszerre leszen szükség -, az egész mennyiség a' tanulmányi pénzalapból, de nem a' pénztár esztendei maradványából, hanem a' költsön-adásra szánt pénz-tőkéből, részletesen, a' mennyi tudni illik évenként az építésekre meg fog kívántatni, az egyetemi alapnak száztóli ötös kamatra költsön fejében kiadassék, 's ismét részletesen az egyetemi pénz-alap erejéhez képest, a' tanulmányi alapnak vissza fizetessék és minthogy továbbá az jelentetik: miszerint a' Festeticskert megszerzésére, a' kialakandó ár azonnali letétele nem kívántatik, ennélfogva arra ügyeltessék: hogy ezen kert tulajdonosa, a' vétel árnak száztul ötös kamatjának évenkénti fizetése melletti lerovásáig mellyis, mellyis a hatvani utzában lévő orvosikar épület árverés utjáni eladási árával egyszerre fog teljesíteni, a vételi summáru kiadandó kötelezvényt fogadjon el.

Melly kegyelmes királyi határozat ezen akadémiai Tanácsnak olly hozzá adással adatik tudtul: hogy miután annak teljesítéséül az ezen tárgyban már eddigis működő királyi Biztos, a' szükséges intézkedések megtétele iránt, szinte e' mai naprul megbizatott, és egyszersmind a' legfelsőbbleg rendelt építkezéseknek mikinti eszközzését, és czélszerű létesítését illetőleg ugyan ezen egyetemi tanácsali előleges értekezésre utasitatott, ezen akadémiai Tanács is azon királyi Biztosnak ebbeli működésénél mindenkben segédkezet nyujtani, 's így annak mielőbbi befejezését lehetőleg előmozdítani kötelességének ismerje. Budán a' m[agyar] k[irályi] h[elytartó] tanács 1846^k évi Szent Jakab hó 14^{én} tartott üléséből. Báró Vay Miklós m[aga]k[ezével] Demetzky Lajos m[aga]k[ezével].

Jelzet: EKL Egyetemi Levéltár, 19. j. Vegyes iratok

Egykorú másolat, 2 fol. Fabini Teofil János rektor Toldy Ferencnek írott levelének melléklete.

2.

Stáhlly Ignác Toldy Ferencnek

[Pest, 1846. július 22.]

Tekintetes Egyetemi Könyvtári Igazgató Ur!

A' magyar Királyi Tudomány egyetemi Könyvtárnak számára jelen czélszerűtlen, megrongált és az abban létező kintset minden eddigi javítgatások daczára, nem kevésbé veszélyeztető hajléka helyet egy újj, a' mostani könyvtár épület melletti sarok telken, az ujjabb tapasztalatok és igényekhez alkalmazott, kellő olvasó teremmel és személyzeti lakásokkal ellátando, ugy szinte az egyetemi gyűjteménytárnak nagyobb részét is felvehető építmény folyo év' Sz[ent] Jakab hó 7én 17316 sz[ám] alatt keltt K[aiserlich] K[öniglich] intézvény szerént felállítatni rendeltetik. Hogy e tárgyban, mint nékem felsőbb helyről meghagyatott, czélszerű legnagyobb takarékosággal párosultt és az Egyetem méltóságának megfelelő külsínt is személyre vevő tervet és hozzá való költségvetést haladék nélkül felterjeszthessek, Tekintetes Uraságodat ezennel hivatalosan kérem, hogy e tekintetben nézeteit, igényeit és észrevételeit annyival is inkább velem közleni siessen, minthogy a K[aiserlich] K[öniglich] reám bizott építkezési munka a könyvtár felállításával megkezdendő.

Ki egyébbr eránt meg különbözött tisztelettel vagyok Pesten, Julius 22én 846ik évben

A' Tekintetes Urnak kész köteles szolgálja

Stáhlly¹⁹

M[agyar] K[irályi] H[elytartósági] Tanácsos egyetemi építkezési királyi biztos

[Címzés:] Királyi Helytartósági Tanácsostol – egyetemi építkezési királyi biztostol Tekintetes Schedel Ferencz Urnak, királyi Tudomány-egyetemi Könyvtári Igazgatónak Pesten. Hivatalból. Sürgetős.

¹⁹ Stáhlly [aláírás és titulus más kézzel]

Jelzet: EKL Egyetemi Levéltár, 19. a. 1846. évi iratok
Eredeti, 2 fol., vörös viasz zárópecsét darabja. A levél felső részén: Vettem július 26. 1846.

3.

Fabini Theophil János Toldy Ferencnek
[Pest, 1846. július 24.]

Tekintetes könyvtári Igazgató Úr!

Ittlévén azon időpont, mellyben a tudományok méltóságához, és az idő igényeihez képest ezen tudományos Egyetemre nézve az ohajtott változások fognak végbe vitetni; ide / alá csatolt kegyelmes királyi Intézkedést²⁰ és // alatt Nagyságos Stáhlly Ignác építkezési királyi biztos úr levelét²¹ a' tárgy sürgetősége miatt elnökileg közölni sietek, azon tiszteletteljes kéréssel: miszerint ezen mellékelt irományok tartalmának megfelelőleg, a' mennyiben az egyetemi könyvtártis illeti, minél előbb nyilatkozni, és nyilatkozatát haladék nélkül ezen akadémiái Tanácsnak átküldeni szíveskedjék.

Kelt Pesten Július 24én 1846.

Tekintetes Uraságodnak kész köteles szolgálja Fabini Theophil János e[z] i[dei] Egyetemi Rector²²

[Címzés:] 217.218. A magyar királyi tudomány Egyetem Rectorátul Tekintetes Schedel Ferencz Urnak az egyetemi Könyvtár Igazgatójának Pesten. Hivatalbul.

Jelzet: EKL Egyetemi Levéltár, 19. j. Vegyes iratok
Eredeti, 2 fol., felzet alatti zárópecsét. A levél felső részén: Vettem július 26. 1846.

4.

Toldy Ferenc a Pesti Királyi Tudományegyetem Tanácsának
[Pest, 1846. augusztus 22.]

Tekintetes Magyar Királyi Egyetemi Igazgató Tanács!

Az Egyetem Nagyságos Igazgatója rövid uton közölte velem a' n[agy]m[éltóságú] M[agyar] Kir[ályi] Helytartó Tanácsnak idei 27316. sz[ám] alatt költ, az egyetemi építkezéseket tárgyazó K[irályi] Intézkedését, úgy az egyetemi építkezési kir[ályi] biztos úr e' tárgybeli felszólítását is, miknek egyik pontja a' könyvtár ügyét illeti, előadván, hogy egy új könyvtárépület leszen a' mostaninak sarok telkén rakandó, melly az újabb tapasztalatok, és igényekhez alkalmazandó, kellő olvasó teremekkel és személyzeti lakásokkal ellátandó, úgy szinte az egyetemi gyűjteménytárak nagyobb része befogadására alkalmas legyen, felszólítván egyszersmind, hogy e tárgyban nyilatkozzam. Mínek folytán a' következőben öszpontosítom ez ügybeni nézeteimet.

I., Azon intézkedéseket illetőleg, mik az új könyvtárépületbe befogadandók: miután az egyetem tárai közül a) az állat- és ásvány – b) a' növénygyűjtemény, c) a bonckészítménytár, d) a természet- és erőtanú museum – mulhatatlanul ott felállítandók, hol az illető tanteremek léteznek, minthogy az

²⁰ Vö. a közölt 1. számú irat

²¹ Vö. a közölt 2. számú irat

²² Fabini [aláírás és titulus más kézzel]. Fabini Teofil János (1791–1847) orvos, 1817-től a természet tanára a Pesti Egyetemen. 1845/46. tanévben az egyetem rektora.

azokból előmutatandó tárgyakkal, más távol eső épületbe áthurcolása sokféle akadályokkal van összekötve; 's így különösen az a) b) és c) alattiak az orvosi kar, a' d) alatti a' bölcsészeti kar épületeihez vannak szükségkép kötöttek; véleményem szerint az egy pénz- és régiségtár az, melly a' könyvtár épületébe célszerűen behelyeztetetik. Ennélfogva úgy hittem, hogy jelen alázatos véleményemben csak is a' könyv- és pénz 's régiségtárra kelljen szorítkoznom.

II. A' helyiségek, mikre a' két ezután is alkalmasan összekötendő intézetnek szüksége van, hogy azok tökéletesen használtathassanak, és pedig ne csak a' gondviselés és kezelés mindennemű kellékeinek jelenleg, hanem hosszabb időre is megfelelhessenek, a' következők:

- a) magok a könyvtárteremek, mikről III. alatt különösen szólandok.
- b) egy külön terem a' könyvtár úgy nevezett kincsei számára, minők a' kéziratok, nyomdai zsengek, könyvészeti ritkaságok; minthogy azok az utasítás szerint is külön zár alatt leggondosabban őrzendők;
- c) egy saját terem a' pénz és régiségtárnak;
- d) alkalmas és térszerű olvasóterem;
- e) folyóiratok szobája, melly függeléke 's kiegészítője az előbbinek, mellyben egyszersmind a' kitűnőbb könyvtári vendégek olvashassanak és dolgozhassanak, milyennel ujabban már több könyvtár bír;
- f) címtárszoba (Catalogenzimmer), egyszersmind az örök dolgozó szobája, hol a' címtárak szerkesztése foly;
- g) a' könyvtár irattára, egyszersmind az igazgató hivatalozobája. Ezekhez járulván
- h) egy előszoba is.

Csak a' külön kezeléseket illetően helyisegei elválasztása 's a' könyvtár minél kényelmesb használatára mellett felelhet az meg rendeltetésének olly kiterjedésben, melly a' felséges alapítók elméje előtt lebegett.

III. Egy főkérdés a' könyvtár építés körül ez: egy nagy és karzatos palotában állíttassék-e fel a' könyvkincs, vagy szobákban, vagy végre folyosó-alaku egy vagy több, de karzat nélküli, teremekben? És e' kérdésre vagyok bátor a' Tek[intetes] Ig[azgató] Tanács teljes figyelmét és részvétét felhívni. Egész az újabb időkig a' teremrendszer divatozott, melly a' szelidebb olasz ég 's az ott uralkodó építészeti szenvedély behatása alatt keletkezett, 's az ottani minták szerint, nagyobb részt csak ugyan olasz építészek által, közép 's éjszaki Európába is átültetett. Az illy könyvpaloták körül kifejtendő architecturái hatásokról fogva az építészek és mind azok, kik inkább a' fényt mint a' célszerűséget tekintik, a' teremrendszer mellett vannak: minden nem-híu könyvtárnak azonban, ki a' használhatóságot, a' kezelés könnyűségét, 's mi életkérdés: a' könyvek fenntartását nézi, a' szobarendszert pártolja: és csak ugyan győzött is ez az újabb időkben, 's a' britt museum, a' Bibliothéque du Roi, a' müncheni, göttingeni stb. új könyvtárak szobák vagy folyosó teremekben (ugy nevezett galériákban) vannak felállítva. Tudniillik, ezt követeli mindenek előtt a' könyvtár fentartása: mérsékelt magasságu szobákban v[agy] folyosó-teremekben mindenek előtt könnyű és nem szerfelett költséges, télen is folyvást bizonyos közép légmérséket (legcélszerűbben 13° Reaum.)²³ fentartani: mire nagy szükség van, nehogy a' könyvek azon nedves hideg által szenvedjenek, melly magos, karzatos, palával kirakott palotákból soha ki nem zárható. Látogassa meg valaki ősszel vagy télen a' legpompásabb de egyszersmind legcélszerűbb könyvpalotát melly van: a' bécsi udvari könyvtárt, látogassa meg a' bécsi egyetemi alsó könyvtártermet, sőt a' mienket is: 's meg fog győződni, hogy ez el nem távolítható nedvesség valószínű megölő betűje azon gyűjteményeknek. – És még a' tiszték egészsége! Nincs egy is ki rendszerint csúszos kórokban ne szenvedne. A' kezelő tiszték t[udni] i[llik] az olvasó és könyvterem közt kénytelenek idejüket felosztani: valóban óriási alkotmány kívánatik, hogy valaki e' folytonos légmérsék-változtatás mellett egészségét fentarthassa. – Továbbá a' karzatos teremek, - ha mint az architecturái arányok kívánják – terjedelmökhöz mért magassággal is bírnak, mind azon kényelmetlenséggel, sőt veszedelemmel is járnak, mellyek a' könyvtár gyümölcsözését lehetőleg megszorítják. Illy

²³ René Antoine Ferchault de Réaumur francia természettudós után elnevezett Réaumur-skála egy régi, ma már elavult mértékegység a hőmérséklet mérésére. A 13 Réaumur fok körülbelül 16,25 °C foknak felel meg.

pompás könyvpalotában a' szegény könyvtár tisztnek nem csak ügyesen elrejtett 's azért rendszerint szoros és meredek hagcsókon kell²⁴ naponként 50-60szor a' magas karzatokra felkapaszkodni, hanem még azokon is karfátlan létrákon szédelegni, hogy a' mennyezethez (plafond) közel polcokról leszedhesse 's oda visszarakhassa a' kívántakat: 's épen ezért – ki törheti el a' tiszt felett a' pálcát! – más felül az olvasó gyakran kénytelen az illy magasb és kevesbbé hozzáférhető helyeken álló munkákat, azon ürügy alatt többnyire, hogy azok nincsenek meg, nem találhatók, vagy kikölsönöznek, nélkülözni. – De a' könyvtár rend tekintetében is szenvedni fog, a' mennyiben a' tiszték könnyen megkísértve érzendik magokat, a' nyaktörő létrasétálásokkal gazdalkodva, a' felső polcok könyveit néha alsóbb polcokba dugni, míg több jön össze: a' mi már kész rendetlenség, mert jól kezelt könyvtárnak minden este, midőn becsukatik, azon állapotban kellene lennie, mellyben azt a' megnyitás órája találta. – A' tisztaság is könnyen elhanyagoltatik, mert mind a' szolga, kivált ha nem nagyon fiatal, könnyebben veendi a' dolgot a' magasabb régiókban, mind a' tisztogatás ellenőrzése nehezebb. Tekintet érdemel végre a' helykímélés és költségtakarítás is, kivált ujjabb időkbén, midőn az irodalom valóban óriási léptekkel növekszik. Nagy és arányos terem roppant helypazarlással jár; 's mi marad fel egyéb egy pár ivadék múlva, mint vagy középre rakott szekrényekkel takarni el az épület szépségét, mint az már eddig nálunk is történt, mint az el van kezdve a' bécsi – 's gyönyörűen folytattatik a' berlini udvari könyvtárakban, melly utóbbi már is inkább könyvárusi rakhelyhez, mint könyvtárhoz hasonlít; vagy új szárnyat építeni.²⁵ Palota, architecturái jelentőségének kára nélkül, közepett szekrényeket nem tűr, de nagyobbítást sem a' művészi egység csorbulása nélkül. Más teremmel hozzuk kapcsolatba? lássuk csak a' pannonhalmi könyvtárt, mellynek egyik terme a' másikat mint nyomja! Szobákkal-e? de ekkor mit nyertünk: két különböző rendszernek szükség által kívánt összeházasítását: holott a' szobarendszer aggregatumot ugyan, de homogen részek aggregatumát tevén, végső szükség esetén szépség kára nélkül folytatathatik. – Építsen tehát, Tek[intetes] Ig[azgató] Tanács! palotát könyveinek, ki azokat fényűzésül tartja, pompázzon az olvasatlanul hagyandó kötetekkel; olly elfogulatlan férfiak, mint ez egyetem igazgatói, bizonyosan az értelmiség élő eszközeül kívánják tenni ez intézetet, mellynek azért olly épületbe kell rakva lenni, melly lehetőleg biztosítsa és maradandósítsa a' könyv kincs épségét, használatát pedig a' hozzáférhetés könnyűségével 's kellő világosság mindenüvé terjedhetésével kényelmesítse. Ennél fogva, részemről legalább, folyosó teremeket (galériákat, mint a' párizsi kir[ályi] könyvtárban) ajánlok, mik a' szép és hatásos tekintet mellett téresek, kényelmesek 's egy oldalon végig futó ablakok által olly tökéletesen megvilágosíthatók, hogy minden ponton a' legapróbb címsorok, még a' hátulsó rendekben is, ha azokra szükség lenne, könnyűséggel olvashatók.

IV. Az anya- és kézi könyvtárban a' könyvszekrények hosszóságban öszvesen 90 öl falat töltenek be. És így, ha az új könyvtár épület péld[ául] minden oldalról szabad, hosszudad négyszöget képezne, mellynek szélessége 16, mélysége 29 öl lenne, és annak (magasan felvitt) földszintü és első emeletü négy szárnyát, péld[ául] 3 öl szélességü könyvfolyosók foglalná el (miknek egyik sarka a' pénzgyűjtemény részére lenne kiszakasztandó; az olvasó és hivatali teremek és szobák pedig a' közben maradt tér hátsó részében, mint némileg központi helyen, lennének igen célirányosan alkalmazandók) úgy a' könyvtár nemcsak könnyen elférne minden jelenlegi 's még némelly új szekrényekkel, nem csak kényelmes kezelést, használat és átnézetet engedne, nem csak szép tekintet mutatna, hanem olly módon is férne el, hogy egysorosan állíttathassék fel, kétsorjával pedig 60 ezer darab helyett maholnap 110 000 darabot fogadhasson be. Ha pedig idővel e' számon is túl szaporodnék a' könyvtár, egy második emelet kiszámíthatlan időkre nyitna új tért a' nevedő kincsnek. Egyedül hogy eszmémet szemlélhetővé tegyem a' Tek[intetes] Ig[azgató] Tanács előtt, vagyok bátor azt rajzban ide mellékelni (melly egyébiránt, úgy a' mint van, természetesen tervül nem használható, hanem egyedül csak eszmevázlat, melly ha benne valami jó van, minden esetre az építész részletesb, szabatosb és műszerű átdolgozására szorúl.

²⁴ kell [utána kihúzza a']

²⁵ vagy új szárnyat építeni [utólagos betoldás]

V. Akár nyer ez eszmekép, bár csak nagyjában helyeslést, akár nem: úgy hiszem a' tervet készítő építész a' következő pontokra figyelmeztetendő lenne.

A. A' tűzmentességre nézve, mellynek a' lehetőségig teljesnek kell lenni.

a) hogy az épület szabadon 's minden lakosztálytól függetlenül álljon.

b) erős falakkal bírjon;

c) minden részek bolthajtással láttassanak el;

d) a' keményfa szarkétek kőaljon nyugodjanak.

e) a' fűtőnyílások (mert, mint III. alatt már érintetett, a' könyvtár minden részeinek nem csak a' kezelők, hanem a' könyvek fentartása tekintetéből is, bár igen mérsékelve fűtőnek kell) kívülről alkalmaztassanak, 's az orosz kürtők vastagfallal legyenek körülvéve egész a' fedelcsúcsig.

f) a' fődélszék (Dachstuhl) vasrudakból álljon, mi 3-4 ölnyi feszülés és erős falak mellett, úgy hiszem, eszközölhető.

g) a' fődél maga pala vagy rézlemezekből álljon,

h) ablak és ajtórámak öntött vas, az ablakkönyöklők pedig ne fadesszkák, hanem kőlapok legyenek,

i) minden ablakok és ajtók vastáblákkal ellátassanak, hogy az épület körül támadó bármely nagy égés esetére a' könyvtár teljes biztosságban legyen: egész külső színe kő és érc lévén. Hogy mind ezek belsőleg is lehető legnagyobb tűzmentességet eszközölnek, önkényit kitetszik.

B. A' vízmentesség egyrészt ugyan az adott hely magas fekvése által jó formán megvagyjon; de a' nedvesség kirekesztése megkívánja.

a) magas és szellős pinczék alkalmazását;

b) a' földszínek az utca (A. B.) és udvarok (C. D. E.) színe fölébe több lábakkal vitelét;

c) száraz építő anyag gondos választását.

C. A' napmentesség tekintete megkívánja, hogy vak üveg (mattgeschliffenes Glas) alkalmaztassék az ablakokba. (A' többit az ablaktáblák illő kezelése eszközli.)

D. Kellő világosság nyerése végett az ablakoknak igen téreseknek és magosaknak kell lenniök. Az ide mellékelt rajz szerint, ha az némi figyelemre méltattatnék, az udvarokra (D. E.) nyíló szobáknak alulírt kettős ablakokat adna; a' két hosszú folyosótermet összekötő sikátort vagyis szurdokot (Communications-Gang) pedig úgy gondolja eléggé világíthatónak, ha mind az olvasóteremnek, mind a' hátulsó udvarra (E) nyíló szobáknak a' szurdokot néző falai felül üvegből volnának.

E. A' rajzbeli középudvart (C) tisztelet és hála jeleül, az új könyvtár Felépítőjének, fels(éges) Királyunknak gyalogszobra ékesíthetné. – Az első emeleti homlokterem (F) egyelőre elfogadó terem lehetne magas személyek számára; a' hátulsó (G) pedig talán literaria-historiai előadások részére hallgató teremül szolgálhatna, ha t[udni] i[llik] maholnap ilyenek a' könyvtár mellett keletkezének. Idővel, ha a' szükség kívánná, ezek is könyvszekrényekkel rakathatnának meg. – Az úgynevezett hágsóházban a' főhágsó alatt a' házmaster részére egy benyílot lehetne alkalmazni. – Hátul egy vagy két, az alsó és felső könyvfolyosókat összekötő kényelmes belső hágsó – vagy hágsóknak, úgy bizonyos kényelemhelyeknek alkalmazása is természetesen az építész részletes tervének feladása.

VI. A' szekrények elhelyezésére nézve ajánlom, hogy azok ne az ablakok két oldalán egyenes szög alatt 's háttal egymásnak vetve (mint Constantin, Bibliothéconomiájában²⁶ ajánlja) – mert így a' téreesség szenved – hanem az ablakokkal szemközt a' hosszúfalon állíttassanak fel; minden két-két ablak közt szinte, mint az jelennen is úgy van könyvtárunkban. 'S itt meg kell jegyeznem, hogy egy jeles asztalos által megvizsgáltatván könyvtárunk mostani tölgyfa szekrényeit, azok tökéletesen egészségeseknek 's használhatóknak találtattak. A' mi helyenként hibás, szétbontás és új felállítás alkalmával kijavíthatatik, 's így e' szekrények az általam ajánlt folyosótermekben nemcsak csekély változtatásokkal alkalmazhatók, mi által vagy nyolc ezer pengő forint kiméltetnék meg, hanem a' könyvtár egészersmind erős és szép készületnek is maradna birtokában.

²⁶ HESSE, Leopold Auguste Constantin, Bibliothéconomie: instructions sur l'arrangement, la conservation et l'administration des bibliothèques. (Paris: J. Techener, Libraire, 1839.)

VII. A' kegy[es] kir[ályi] Intézkvény a' könyvtári személyzet lakásairól is szól. A' könyvtár tűz elleni biztossága kívánván, hogy vele egy földel alatt lakások ne legyenek, alázatos véleményem szerint az adott telek hátsó részén lehetne egy keskeny ugyan (csak mintegy öt öl széles) de 20 öl hosszú külön lakházat emelni (épen azon helyt, hol jelenleg a' fűvészettanító által lakott alház áll), melly ha elégséges nem volna, 's a' régi déli szárny, mellyben az őrlakása 's az olvasó szobák vannak, a' Ferencieknek visszaadtnának, a' jelenlegi nyugoti utcaszárnyyal egészíthetnek ki, mellyben jelenleg a' könyvtár van felállítva. Ezen kívül elférne ebben még a' mérnöki egész osztály is. Ezek azok, miket a' Tek[intetes] Ig[azgató] Tanács, ugy a' Nagyságos Kir[ályi] Biztos Úr bölcs elítélése alá és pártolásába ajánlani bátor vagyok. Bármennyire ohajtom is, hogy szerencsés lettem legyen ezeknek igényeivel és nézeteivel az új könyvtár iránt találkoznom: ha más terv fogadtatnék is el, úgy hiszem, teljes megnyugvással nézhetend a' haza ez új alkotmányra: mert olly kezekbe látom az ügyet letéve, mellyektől a' célszerűnek és díszesnek szerencsés egyesülését méltán várhatni. Mik után a' Tekintetes Igazgató Tanács hajlandóságába ajánlva igaz tisztelettel maradtam A' Tekintetes Ig[azgató] Tanácsnak alázatos szolgálója Sch[edel] F[erenc] Pest aug[usztus] 22. 1846.

Jelzet: EKL Egyetemi Levéltár, 19. j. Vegyes iratok
Fogalmazvány, 7 fol.

5.

Toldy Ferenc Stáhly Ignácnak
[Pest, 1846. augusztus 28.]

Nagyságos M[agyar] Kir[ályi] Helytartósági Tanácsos és Országos Orvosnagy Úr!

Nagyságodnak, egy új egyetemi könyvtárépület iránti nézeteim közlését kívánó,²⁷ a m[ondott] hó 22. hozzám intézett hivatalmas felszólítása következtében, van szerencsém az e tárgyban az Egyetemi Igazgató Tanácshoz beküldött véleményemet, addig is, míg az a tisztelt Ig[azgató] Tanács utján is²⁸ történnék, teljes tisztelettel / alatt ide hajtva előterjeszteni. Midőn a felett, hogy ez építkezési fontos ügyet²⁹ a legfelsőbb kegyes akarat olly kezekbe tette le,³⁰ mint Nagyságodéi, élénk örömemet ugy szebb jövőnek reményét³¹ fejezném ki; úgy igénytelen nézeteimet s kéréseimet N[a]g[yságo]d szíves figyelmébe ajánlva ajánlanám, régi hó tisztelettel öröklöm Nagyságodnak alázatos szolgálója Sch[edel] F[erenc] Pest, augusztus 28. 1846

[Címzés:] N[emzetes] Stáhly Ignác Helyt[artó] Tan[ácsos] Urhoz, mint egyetemi építkezési kir[ályi] biztoshoz.

Jelzet: EKL Egyetemi Levéltár, 19. a. 1846. évi iratok
Fogalmazvány, 1 fol.

²⁷ egy új egyetemi könyvtárépület iránti nézeteim közlését kívánó [utólagos betoldás]

²⁸ is [javított, sor fölé beszúrt szó]

²⁹ ügyet [utána kihúzva olly]

³⁰ le [utólagos beszúrás]

³¹ ugy szebb jövőnek reményét [utólagos beszúrás]

